

VÁGI GÁBOR 1947–1990

Vági Gábor okos és kedves gondolkodói lényére egy lektori jelentés közlésével emlékezünk. *Mezőhegyes* című szociográfiája két évtizedes hatalmas munkájának eredménye, melynek anélkül kell majd megjelennie, hogy leírhatta volna utolsó mondatát.

Závada Pál a lektori jelentést 1987 decemberében írta, amikor a Művelődéskutató Intézet a *Mezőhegyes* kiadását tervezte.

Vági Gábor nem pusztán valami kézenfekvő feladatot oldott meg kiválóan, szakmája eszközeit mesterfokon kezelve, hanem kitalálta mondandójának egészen eredeti „tematikáját”, és úgy írta meg, hogy egyben a műfaj metódusainak, koreográfiáinak használatos elemeit is megújította. Ritkán adatik meg az újszerűségek ilyen együttjárása olyan minőségben, mint ebben a könyvben.

A módszerek az „anyaggyűjtésre”, illetve a „feldolgozásra”, elrendezésre, bemutatásra, megírásra vonatkoznak.

Az első vonatkozásban a szerző semmi eredetit nem varázsolt elő. Egyszerűen nem fukarkodott a munkával, az utazással, a figyelemmel. 1969 óta több mint másfél évtizeden keresztül járt rendszeresen Mezőhegyesre; sétált, beszélgetett, dokumentumokat, fényképeket, térképeket gyűjtött, irattárakban, könyvtárakban, levéltárakban ült, jegyzetelt, rajzolt, számolt, járt a mezőhegyesi irodákba és üzemekbe, vendégeskedett a családoknál. (Meglehet, mindez mégis szokatlan – nem „találmányértelke” miatt, hanem mert ritkaság.)

De abban, amit mindazzal kezdett, amit összegyűjtött, eredeti újdonságok vannak. Vegyünk sorra néhányat!

Könyve olyan történeti szociográfia (a történetek a hatvanas évek elejéig nyúlnak vissza), amelyben a megfigyelés, a megírás „jelenidejét” nem választja el a szokásos szakadék a történet múltidejétől. A szerző úgy komponál, hogy az időtávolságon „át-sétálva”, megközelíti vagy magához emeli, körbejárja, elemzi a történeti tényeket. Nem ragaszkodik mereven az időrendhez, mégsem hagyja eltévedni az olvasót az évszámok erdejében.

Mint hogy mindennek világos a történelmi ideje, a szerző megteheti, hogy könyvében az idő néha „lebegjen”, hogy a gondolatfűzések révén egymáshoz ússzanak az események, a szöbáhozásuk és a megírásuk idősíkjai. Valami titokzatosság, időn-kívülség van a szerzői megfigyelés és leírás ideje körül is, de erről majd később.

Az idővel való bánásmód ugyanakkor a nagyszerűen eltalált szerkezeti formában is testet ölt. Vági Gábor az egyik legkomplicáltabb szerkesztési feladványt oldja meg maradéktalanul: könyvének szerkezete, a fejezetek sora egyszerre időrendi és tematikus.

Minden fejezet egymagában is kerek egész, akár a Nádas Péter regényének novellái. Szinte minden fejezetnek más a műfaja, a forráshasználata.

A „Történelem” című rész például tengernyi forrásmunka szabad, ironikus interpretációja; „A központ” érzékletes, egyszerre jelenkori és történeti útirajz; „A felszabadulás

változatai" a helytörténeti források állításainak titkokat felfedő szembesítése egymással és a szerző (interjúkból, méltatlanul mellőzött forrásokból származó) „változatával”; a „Cselédnek lenni” klasszikus szociológiai, társadalomtörténeti tanulmány; a „Kudá igyos?”, „A kikitgyőzle” és „Az úgynvezett esztendő” interjúkra és dokumentumokra épített történeti szociográfiák. Van, ahol a szerző szociológiai fogalmakkal (mobilitás, szegregáció, rétegtagozódás) fejt ki mondandóját, másutt statisztikákat számol, más-kor meg egészen szubjektív hangon szólal meg, „beleírja magát” könyvébe.

A műfaji, forráshasználati, hangvételi sokrétűség ellenére mégis egységes, jellegze-tes, összetéveszthetetlen a stílus, az írásmód. Vági Gábor ugyanis úgy tud írni, ahogy ennek a szakmának, műfajnak a környékén talán senki sem. Miközben tiszteletben tartja és használja a szociográfiáírás összes módszerét és megjelenítő eszközét – bátor stílusújításával már-már új műfajt teremt. Hogy stílusát mi jellemzi, nehéz megmon-dani. Talán a nyelve a legszemélyesebb, noha általában többes szám első személyben ír, de ezt a lejáratott „fejedelmi többszt” némi iróniával megemeli, és így fogalmaz pontosan.

Vági Gábornak ugyanis humora is van. Okos, pontos, szellemes mondatait olvasva ez persze természetesnek tűnik, mint ami kijár egy ilyen könyvnek. Pedig gondoljuk csak el, mennyire ritka a társadalomtudomány jobban megírt dolgozatai között vagy a szociográfiában is az olyan munka, amely bele-bele ne csúszna az okoskodásba, az unalomba, vagy ki tudna lépni a magát nagyon komolyan vevő szerző tragikusan komor hangulatfestéseiből.

Miután szóltunk a könyv újszerűségéről, ideje megemlíteni egy lényeges körül-ményt, noha az nincs árulkodóan jelen a könyvben. A *Mezőhegyes* nem újonnan megírt munka, legfrissebb részei is négy-öt éve íródtak, de vannak nyolc-tizenkét éve keletke-zett fejezetek is. (Kettőt korábbi publikációkból ismerhettünk már.) Az élmények java része pedig hetvenes évekbeli.

Miért fontos ez? Hogy eloszlassuk azt az illúziót, mintha a nyolcvanas évek vé-gének szembetűnően gyengülő szociográfiáját (gondoljunk a *Magyarország felfedezése* vagy a *Forrás hanyatlására*) erősítené meg Vági Gábor új könyve? Ez nem lényeges szempont. Hogy rámutassunk, mekkora reveláció lett volna például az 1980-as megje-lenés (ha szerző és kiadó ösztönözte volna egymást erre), amikor a társadalomtörténet még nem volt olyan divatos, a „tudomány” felől érkező szerzők még annyire sem tudtak (szociográfiát) írni, mint manapság: az „írói” szociográfiák szerzői és szerkesztői pedig irodalmiatlannak tartották a forrásdokumentumok, az adatok használatát és historizá-lónak, korszerűtlennek még a legutóbbi három-négy évtized vakfoltjai körüli kutakodást is, miközben szép számmal adtak közre „mintha-szociográfiákat”. A *Mezőhegyes* meg-jelenése esemény lesz 1988-ban is.

Inkább a szerző és műve pontosabb megértése, valamint némi „tudománytörté-neti” tanulság regisztrálása végett érdemes a kézirat „életkorát” szóba hozni.

Nagyregényt szoktak évtizedekig érlelni és nem szociográfiát, melyhez az aktu-alitás, az új jelenségekre való friss reagálás, az újszerűen szenvedélyes kritikai hang jellegzetességeit szokás kapcsolni. Vagy ahogyan gyakran emlegetik, a hazai szociog-ráfia: a hiányzó magyar újságírás. Kovács Imre néhány hónap alatt feltárta, megírta és kiadatta a *Néma forradalmat*, de frissebb példát is hozhatnánk. Vági Gábor pedig

tizenöt évig piszmoz. Szembesül azzal, hogy szociográfusi ösvényei mind járatlanok, hogy az aktualizáló szociográfia műfaji-tematikai követelményeinek képtelen megfelelni, hogy szokatlant művel: szociográfiaírás céljával, szociológusi felkészültséggel történeti kutatást végez. Tevékenysége zavarba hozó, „kényes kérdéseket” feszeget, nem „profilba illő”. A reakciók halasztó hatályúak. S minthogy alapos, pontos, tudós szerzővel van dolgunk, működése amúgy is időigényes. Születő történeti szociográfiája: a hiányzó magyar (társadalom)történetírás – hogy a párhuzam kedvéért ne akarjunk most visszafogottabban fogalmazni. A történetírás pedig időigényesebb az újságírásnál.

Ha a könyv újdonságát a továbbiakban tartalmi-tematikai nézőpontból keressük, akkor azt elsősorban éppen a második világháború utáni két évtizedről szóló társadalomtörténeti fejezetekben találjuk meg. E fejezetek mindegyike lázadás a klisészerű, ideologikus és hazug történetírói sémák ellen. Vági Gábor szenvedélyesen törekszik arra, hogy a mellébeszélések, a hazugságok és a demagógia torlaszait eltávolítsa a történelmi tények megismerésének útjából. Dolga nem könnyű, amikor hozzákezd, még épp csak hogy megmozdul a '45 utáni korszakról szóló történetírás, a múltértékelés-történelemgyártás hazugságának tömbjén még alig egypár repedés. Talán ő az első, aki rájön arra, hogy reménytelen a szupertitkos főirattárak megnyitására való várakozás. Vidékre kell utazni, kérdezni és keresni, amíg nem késő. Persze Vági Gábort is eredetileg „innen és most körülnézve” (például a Kozma Ferenc utcán, a sorompónál, 1970-ben) kezdte érdekelni Mezőhegyes és a mezőhegyesi ember. De csakhamar rájöhettek, hogy a múlt megértése nélkül nem sokra jut, az viszont nehezen hagyja magát még megismerni is, nemhogy felfogni. Semmi baj, annál izgalmasabb a feladat.

Hiszen micsoda feszültséget teremt „a szovjet katonák segítségével újrainduló életről” szépelgő szövegekkel szemben az a „felszabadulási változat”, amely a koszorúzó hálaadás kulisszái mögött, hátulnézetből rajzolódik ki hétköznapi és piszkosan: az új megszálló hadsereg is éhes, fáradt és ideges. Ezért részint rekvirál, részint „malenkij robotra” hajt (ez szerencsétlen esetben évekig eltarthat, és messze Keleten kell letudni), időnként pedig válogatás nélkül lö. Nemcsak ellenségre és nemcsak parancsra. Vági Gábor azt mondja, mindezen ne csodákozzunk, inkább próbáljunk igazat mondani. Egyrészt minden megszálló hadsereg éhes, fáradt és ideges, *mióta világ a világ*. Amellett, hogy (esetleg) felszabadít, hadizsákmányt és foglyokat szerez, életet-halált is oszt. Másrészt a sztálini hatalom otthon, a sajátjaival is ezt tette a kezdet kezdetétől. Ki tudja, talán még önuralmáról is beszélhetünk a Magyarországon való keresztülvonulás esetében.

De a front után rögtön a „merre tovább?” a kérdés (mert élni kell), nem pedig az, hogy „mi történt?”. A „Quo vadis?” pedig errefelé úgy hangzik, hogy „Kudá igyos?”. Először is hazafelé, az az egy biztos (hacsak előbb nem fogságba), aztán pedig földet osztani. Mert elterjedt a hír, hogy felosztják a Birtokot.

S itt meg kell állni egy pillanatra. Mezőhegyes történelme *mindaddig ugyanis egy* az állami Birtokéval. A falu és a majorok a Birtoké, lakosai a Birtok dolgozói – és a szerző történetírása eddig a Birtokról szólt. (Erre még vissza kell térnünk.) Most pedig megjelenik Mezőhegyesen Veres Péter, hogy – hatezer hold kivételével – felossza a harmincezer holdas állami gazdaságot. Ennél jelentősebb eseményt itt elképzelni sem lehet, hiszen minden megváltozik. A cselédekből, földtelenekből paraszti kiségziszen-

ciák válnak. az összezsugorodott területű Birtok csak egy munkahely a többi között, a Birtok településéből normális faluvá lesz ... De „az ezeréves per nem egészen úgy dőlt el, ahogy utóbb a pirosbetűs emlékezők sorai összegezték”. A terület nagyját mégiscsak az állam tartja meg, pedig a környező, földínséges falvak is valósággal meghorogyanják Mezőhegyest igényléseikkel. Igaz viszont, hogy az állami uradalom cselédei vonakodnak a saját földtől, „állandó munkahelyüket” nem akarják elveszíteni. Hasonlóan a gazdaság iparosai. Elénk tárul a földért való verseny, megjelenik az úgazda „falusiak” (a további helyi történetbe belépő) rétege, akik építkezni, gazdálkodni, megélni próbálnak a juttatott földön, s látjuk a változatlanul cselédsorban maradókat. („Cseléd voltam előbb a grófi uradalomban, aztán az állami uradalomban” – mondta az ország egy másik pusztáján egy öregember.) Mind a két réteg a szegénységgel küszködik, de a fordulat gyanakvást szított bennük egymás ellen. „A felszabadulás megjött, a társadalmi béke nem.”

A Birtok (és települése) szigorú hierarchiája és a hazai sztálinizmus diktatórikus helyi hatalmi szerkezete között rövid intermezzóként „szerveződtek” is a mezőhegyesiek. Ennek izgalmas-szomorú történetét olvashatjuk „A kikitgyőzle” című fejezetben. A bemutatás objektív, árnyalt, pontos. Szerveződni, pártokba tömörülni persze kinek-kinek volna mire, de a választható formákban való kooperáció aligha szól csak önmagáról. Nem célja van, hanem erőviszonyai, azok pedig egyre inkább kívülről befolyásoltatnak. Figyelemre méltó persze, hogyan próbált befolyást szerezni a parasztek körében a kommunista, illetve a parasztpárt (és mivé lett a kezdeti próbálkozás), hogyan maradtak „párt-támasz” nélkül az újtelepes falusiak, hogyan védtek a cukorgyári centrumú szociáldemokraták viszonylag erős pozícióikat, de a „ki kit győz le?” kérdésre úgyszint megjött a megfellebbezhetetlen válasz – és „immár nem Mezőhegyesről”.

„Az úgynevezett esztendő” a könyv egyik legfontosabb fejezete, száz oldalnyi terjedelme is tekintélyes. „Ez a fejezet arról szól, hogy hogyan vették el a földet egy magyar faluban a parasztoktól 1949 és 1957 között” – jelöli meg tárgyát a szerző az első mondatban. Ez az önállóan is tekinthető szociográfia nemcsak elsőként mutatja be a sztálinista agrárpolitika helyi működését, hanem eközben olyan érzékkel reflektál az egész „ötvenes-évek-jelenségre” is, hogy csak sajnálható a szöveg eddigi kényszerpihenője. „Maholnap talán még a nosztalgia-hullám is az ötvenes évekbe ér” – olvassuk. és ez be is következett, sok kárral. A divat szinte már unalmassá tett valamit, ami még javarészt feltáratlan. Ez a jelenség Vági Gábornak pontos, vesébelátó, szinte szociálpszichológiai megfigyelésekre ad alkalmat. Kiválóak például az „erőszak zamatának”, a „régmúlt formai bájának”, a „borzongó várakozásnak”, a „savdús salátákkal” való étvágy-elcsapás csömörének, a reagálások „fejcsóváló elképzelés mozdulatára” való szegényedésének a leírásai. Nemcsak egy falu ötvenes éveiről szól tehát ez a fejezet, hanem az ötvenes évekhez való visznyunkon keresztül a csökevényes és mesterségesen torzított múltértékelésekről, a szembesülés képtelenségéről is. Eközben pedig ez az ördögi szisztéma olyan pontos dokumentálásban és elemzésben jelenik meg a fejezet lapjain, ahogy számos próbálkozónak azóta sem sikerült.

A fejezet és persze a (helyi) történelem is egyfelől tényleg arról szól, hogy a paraszt „földet vissza” – de bizony, hogy ad! Mert nincs abban a helyzetben, hogy orra alá ne dörgölhetnék és ne büntethetnék 1945-ös földosztó radikalizmusát. „káros

individualizmusát". De szól egy általánosabb dologról is: hogy a parasztnyúzás, az erőszakos kollektivizálás (de még ennek „oka”, az agrárszféra terhére lezavart iparosítás, a paraszti tömegeknek az iparba hajtása is) pusztító módszerek, technikák. Tudniillik a tömegekkel való bánásmód, a torz „kollektivizmusra” való „szocializálás”, a személyes és a közösségi szférák széttűzésének sztálinista típusú technikái. Az induláskori hatalmas nyomor és alávetettség indokolta a „történelmi igazságtételek” célját, a cél viszont szentesítette a legembertelenebb eszközöket is. Az „eszközhasználat” során bőven hulló „forgács” történelmi hazugsággá minősítette vissza a célt, s az eredmény nyomor és hatalmas alávetettség lett. Mindössze a kiszolgáltatottság szerkezetváltozása következett be.

Vági Gábor részletesebben nem a földvisszavételnél általánosabb, hanem az annál egy szinttel konkrétabb módszerekről beszél, hiszen ténylegesen ezek működtek Mezőhegyesen. (S a felülről lefelé építkező diktatúrát – megértése végett – működése következményeit alulról fölfelé számbavéve is meg kell ismerni.) A szerző végigmegy a stációkon. Megírja a begyűjtési, végrehajtási módszereket, megrajzolja a versenyt, a „lány” és kevésbé lány agitálás anatómiáját, eseteleírást közöl a gyapotról, összefoglalja a paraszti terheket (a juttatott föld után fizetendő adósság, a kötelező paraszti „termékszerkezet”, a természetes beadási kötelezettségek, pénzadók, a központi felvásárlási monopólium, alacsony felvásárlási árak, a szabadpiac tiltása, a kötelezettségeken felüli vállalatok „kötelezettsége”, rekvirálások avagy „büntető portyák” stb.). A történet eljut a földért való küzdelemig (földfelajánlások, tagosítások, elkobzások) és az embernek elemi jogaitól való megfosztásáig. Fel kell itt arra hívni a figyelmet, hogy a parasztság megsarcolása Mezőhegyesen csupa kisközségi újjazdát érint, „kulákká” nem is minősítenek senkit, ezenfelül pedig ott már létezik kollektív nagyüzem, az állami gazdaság, és mégis ennyire heves az „osztályharc”.

A folyamatot a szerző minden oldalról megvilágítja, láthatjuk alulról („Nyúzd meg, mint a verebet!”), a személytelen hivatal oldaláról („Jegyzőkönyvezve, iktatva”) és „felülről”. az „engedelmes zsandárok” szemszögéből („Keltmintfent, aláírás eská”), ha a helyi apparátus egyáltalán „fentnek” számít. Az utóbbi igazi „megértő” leírás, mégsem parentálja el a hajdani hatalmi viszonyokból fakadó különbségeket valami olyasmivel, hogy ez a mai „kockásingos öregember” ugyanúgy csak a hatalomnak kiszolgáltatott apparátcsik volt, „érthető és becsületes jobbítási-akarással”, és a rendszer különben sem becsülte meg, nem privilegizálta, hanem leejtette. Mert azt azért nem szabad elfelejteni, hogy ez az öregember mindeközben „elkövetett néhány közepes gáztettet”. Persze tragikus meghasonlások magasabb szinteken is előfordultak (hogyan lettek volna helyi szinten), és a szerző ki is szól Nagy Imrének meg Erdeinek: „Ne tetszett volna miniszternek lenni!”, de mindjárt közli, hogy azért a „kockásingos öregember” esetében ez nem ilyen egyszerű. Mindent egybevetve: prima fejezet ez is.

Vági Gábor „helytörténete” nem áll meg a Rákosi-rendszer végénél, hanem tovább kíséri a mezőhegyesi parasztságot egészen a hatvanas évek elejéig, amikor lezajlik a „mezőgazdaság szocialista átszervezése”. Az erről szóló fejezet címe: „A termelőszövetkezetek” („Befelél!”, „Odabent”). A szerző feladata itt talán még komplikáltabb és kényesebb, mint az előzőkben. Egyrészt (mint minden olyan dolgozat esetében, amely az 1956 végéig tartó hatalmi rendszer „történelméről” ír, különösen, ha annak

„genezisérről”) – maga a téma a korábbiaknál is több érzékenységet sért. Másrészt a tézisalkotás története összetettebb is az előző sarokbeszámolások képleténél. Hiszen, miközben – durván szólva – ismét kötelező, szinte teljeskörű, a „fokozatosság és önkéntesség” elvét tökéletesen mellőző, felülről levezényelt, drasztikus beavatkozás történt a parasztság életének és munkájának legalapvetőbb feltételeibe (ha úgy tetszik, a tömegekkel való bánásmód a hagyományos), „senki sem állíthatja, különösen a hetvenes évek technikai fordulata után, hogy a közös nagyüzemi gazdálkodás sikerületlen alternatívának bizonyult volna”. Ahogy ma egyetlen hajdani paraszt sem ismerné el az 1952-ben az utolsó szem gabonát is eltulajdonító közeg igazát, sokan adnak igazat az 1960-as tézis-agitátornak. Pedig mindkettő pofokodott. A magyar parasztságnak ezt az utolsó „bemattolását”, a parasztok egészen új játszámához való felsorakoztatását mindmáig igen hiányosan írta meg a vonatkozó irodalom. Vági Gábor könyve ebben a vonatkozásban is alapvetően fontos, a megvalósítás pedig igényes.

A könyvet nem tartom még annyira késznek és tökéletesnek, hogy egyetlen betűt sem volna szabad hozzátenni, vagy belőle elvenni. Szembetűnő először is, hogy a földosztást követően alapvetően megváltozik a téma. Míg addig a Birtokról szólt, utána a szerző elfelejtkezik az állami gazdaságról (amely – emlékszünk – nagyon is megmaradt Mezőhegyesen), és csak a gazdálkodó parasztokról, az agrárpolitika helyi viselt dolgairól és a tézisalkotásról ír. Nem hinném, hogy Vági Gábor semmit ne tudna az ötvenes-hatvanas évek állami gazdaságáról, a mezőhegyesi világ, a Birtok és a Birtokon-kivüliség viszonyának átrendeződéséről. Nem gondolom, hogy egy szerzőn számon kellene kérni olyan témákat, amiket nem írt meg, itt a gazdaság mégis feltűnően hiányzik, pótolni kéne.

A kiadatás számára összeállított fejezetek sorában nem szerepel a *Mezőhegyes* egyik különösen átütő erejű tanulmánya, amely 1976-ban a *Valóság*ban, 1981-ben a *Folyamatos jelen* antológiában jelent meg „A közelmúlt és értékelése egy magyar faluban” címmel. Ez a helyi politika-történeti oknyomozás érvek, értékek, érdekek, ideológiák és képviselők átrendeződéséről, átvértékelődéséről szól – különös tekintettel a fordulóponti évekre: 1945-re, 1948–49-re és 1956-ra. Határozott véleményem, hogy a jövőbeni könyv ezt a tanulmányt sem mellőzheti (más címmel és az egészbe való beillesztéshez szükséges átigazítással), mert nagyon jó, és a könyvből ez a gondolatmenet hiányozna.

A *Mezőhegyes* már csak azért sem tökéletesen kerek egész, mert még hiányzik a vége. A megoldás nyilvánvalóan attól is függ, hogy a szerző milyen részeket illeszt még be könyvébe. De a végének is legalább olyan jónak kéne lennie, mint az elejének.

A könyv első harminc-negyven oldala (ahol az olvasó, ha addig olvasmánya nem ragadja meg, le szokta tenni a könyvet) úgy van megírva, hogy igazán felkelti az érdeklődést. Egészen személyes és eredeti a hangvétel: az olvasói türelmet mindig próbára tevő „történeti áttekintés” („Történelem”) Vági Gábornál a rekeszizmokat is igénybevevő stílusbravúr. Amellett, hogy történetírási paródia – a „hagyjuk most a filológusi forráshasználatot, a hivatkozásokat és a lábjegyzeteket, meséljünk inkább!” gesztusával –, mégis megtudjuk, amit érdemes megtudnunk Mezőhegyes történelméből.

Az érdeklődés izgalmát a szerző sikeresen menti át „A központ” és „A majorok” című részekbe is. Nem utolsósorban azzal, hogy szociográfiájának lapjain ő maga járja

be a bemutatandó falut és vidékét. s az élményeiről beszámoló hajdani utazók mezőhegyesi útirajzait topográfiailag veti egybe saját sétáival, filmszerűen beutaztatja a képbe az 1876-os statisztikai kongresszus vendégeit, Pitvaros felől besétáltatja Fėja Gézat és így tovább. Eközben beavatja olvasóit „a tájleírás nehézségeibe” akkor, ha az útirajzok nem pontosak, ha szelektív a memóriájuk.

Az idővel való kötetlen bánásmód ezekben a részekben a leginkább magával ragadó. Mindössze egy helyen bicsaklik meg (s ez ismét a megírás időpontjával és akkori szándékával hozható összefüggésbe), amikor a szerző részletesen elemzi és táblázatokba foglalja az 1970-es (akkor legfrissebb) népszámlálás mezőhegyesi, számlálókörzeti mélységű adatait. Tekintve, hogy ezek az adatok már elavultak, nem felfrissíteni kéne őket, hanem – ilyen részletezésben – inkább elhagyni. A társadalomtörténeti szociográfiába jobban illik az a megoldás, amit Vági Gábor ugyanígy alkalmaz is, amelyben a faluszerkezet lakónegyedeit, utcárait (beépülésük idejét, módját, mindenkori lakóikat) történetileg meséli el. (Emlékezetesek a Kozma Ferenc utcáról és a cukorgyári Sztálin utcáról szóló kiegészítő esetleírások is.) A folyamat „statikus” végét, a mai Mezőhegyes település szerkezetét viszont nem szükséges ilyen részletesen bemutatni.

A „Cselédnek lenni” a könyv teoretikusan legerősebb fejezete (megjelent már a *Valóságban*) eredeti megvilágításba helyezi ezt az agrártársadalmi „kategóriát” (Illyés Gyula, Erdei Ferenc és újabb agrártörténeti írások után). Láthatóan azért született, hogy érthetőbbé tegye, mire is volt válasz a földosztással kezdődő eseménysorozat. Szívesen venném, ha ez a fejezet is többet meritene a háború előtti mezőhegyesi állapotokat jellemző dokumentumokból, esetleg interjúkból, magyarul, ha Mezőhegyesről még bővebben szólna. Mert noha a „Történelem” című fejezet 1945-ig vezet el a történet fonalát, a „Cselédnek lenni” mégis egy újabb szempontú háború előtti társadalomtörténeti elemzés a helyi tagozódás „alsó” rétegéről.

Mezőhegyes a háború előtt igen speciális település, nem a jól ismert falutípus a maga rétegződési viszonyaival, helyi hatalmi szerkezetével, hanem település a Birtok hatalmi, igazgatási, munkamegosztási és településszerkezeti viszonyaiban. Ez teszi különlegessé a cselédeken kívül itt élő többi réteg (iparosok, gyáriak, tisztviselők, értelmiségiek) helyzetét, közösség-szervezéseik (egyesületek, testületek, kulturális és politikai megmozdulások, pártok) körülményeit is. Az uradalomból (ráadásul mindig állami uradalomból) kialakult településekről és társadalmakról mindmáig igen keveset tudunk. Ezért javasolnám a szerzőnek, hogy egészítse ki könyvét az erre vonatkozó ismereteivel. Ezzel többet árulna el a helyi társadalomnak azokról a rétegeiről is, amelyek nem kétkézi paraszti munkát végeztek.

Remélem, hogy a kiegészítésekre vonatkozó javaslataim nem tűnnek a felesleges szószaporításra való buzdításnak. Úgy vélem ugyanis, hogy nem túl sok fáradság árán megvalósíthatóak, és vétek lenne elmulasztani az alkalmat, hogy izgalmas, pontos összefüggések az egész kontextusában mutattassanak be – egy-egy későbbi, pótlólagos tanulmány helyett.

Végezetül megkockáztatnék még egy felvetést. Mivel Vági Gábor kiválóan ír, és könyve elején megtalálja és sikerrel alkalmazza is azt a stílust, amelyben a személyes, szinte a „szociográfia lírájának” is tekinthető szövegek harmonikusan illeszkednek a szakszerűbb, dokumentálódóbb fejtegetésekbe, sőt magába a tanulmány-műfajba is, biz-

tatnám arra, hogy saját stílusával éljen bátrabban. A személyes hangvételhez térjen vissza gyakrabban a könyv második felében is, „írja bele magát” a történetekbe később is, feszegesse a műfaj korlátait a szociográfiai „líra”, a szépírói igényesség felé. Műve így nyújthatja a történeti tanulságok, szociográfiai megjelenítések, okos, ironikus gondolatmenetek élvezetén túl a szépség tapasztalásának élményét is.

Budapest, 1987. december 6.

Závada Pál

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L É

BIOLIKSIVA

KRITIKAI ÍRÁSOK
A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL

- LÁSZLÓ RUTH ÉS PERCZEL ISTVÁN VITÁJA HAMVAS BÉLÁRÓL
SÁRKÁNY MIHÁLY - VITA NIEDERMÜLLER
PÉTERREL
SZIL PÉTER - MÉG EGYSZER
A PORNOGRÁFIÁRÓL
SZENTE ZOLTÁN - KIS JÁNOS
JOGELMÉLETÉRŐL
PÓCS ÉVA - A MÁGIA-IRODALOMRÓL
GVÁNI GÁBOR - AZ AKADÉMIAI
KISLEXIKONRÓL
FEHÉR MÁRTA - A SEPSISZENTGYÖRGYI
FILOZÓFUS KÖRRŐL
NIEDERMÜLLER PÉTER - A CSÍKSZEREDAI
ANTROPOLÓGUS MUNKACSOPORTRÓL
NAGY ANDRÁS - A VILÁGKIÁLLÍTÁSRÓL
VÁGI GÁBOR - A TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSÉRŐL
SINKÓ KATALIN - A MUNKÁCSY-KÉRDÉSÉRŐL
LEO STRAUSS - A BÖLCSELET
SZOCIOLÓGIÁJÁRÓL

1990. ŐSZ